

ISTEN BÁRÁNYÁT ÁBRÁZOLÓ
TÖRVÉNYBEIDÉZŐ PECSÉT
(BILLOG)

KUBINYI András

Egyik hallgatónőmtől, Ritoók Ágnestől értesültem 1983 tavaszán, hogy Szatmárcsekén nemrég egy Isten bárányát ábrázoló és „Adalbert” király pecsétje feliratú ércecsét került elő. Ritoók Ágnes személyesen leutazott Szatmárcsekére, de a pecsét tulajdonosa, Marosi Balázs ottani római katolikus lelkész nem mutatta meg, sőt később arról értesítette, hogy a tárgy nem található. Ezek után az egeri érsekséghez fordultunk, és Kádár László érsek úr hozzájárulásával Valuch István érseki titkár úr kocsiján elvitt Szatmárcsekére, Valter Ilonával, az OMF osztályvezető helyettesével együtt, április 11-én. Marosi lelkész időközben a pecsétet a nagyecsedei plébánián helyezte el, ahol azt megtekintve megállapíthattuk, hogy egy középkori idézőpecsétről, ún. billogról van szó. A Nemzeti Múzeum Adattárának tett bejelentésem után a múzeum részéről Kolba Judit, Kovalovszki Júlia és Lovag Zsuzsa szálltak ki a helyszínre. Jelentésük alapján a Múzeum megvásárolta a pecsétet, és Fülep Ferenc főigazgató megtisztelő megbízásával engem kért fel a pecsét közlésére.

A pecsét tipikus idézőpecsét (billog), éremszerű, füllel ellátott, kör alakú, patinás bronz. Súlya 105,81 g, átmérője füllel 6,8, fül nélkül 5,9 cm. Belső átmérője (felirat nélkül) 4,0 cm. Vastagsága 1,2 cm. Füle és simára csiszolt hátlapja azt bizonyítja, hogy az annak idején Jakubovich Emil által leírt idézőpecsétekhez tartozik, mint ahogy mérete is majdnem teljesen megegyezik az egyetlen ma is meglévő királyi idézőpecséttel, I. Andráséval, igaz, az keskenyebb és ennél fogva könnyebb.¹ A körirata: SIGILLVM ADALBERTI REGIS; az ábrázolás viszont egy (heraldikai értelemben) jobb felé haladó, fejét balra visszafordító, behajlított mellső jobb lábával ferdén megdőlt hosszú szárú keresztet tartó bárány. A bárány fején félkörben, majd a nyakán tovább valami sörényszerűség látszik, de az sem zárható ki, hogy ezzel a glóriát akarták volna ábrázolni. Érdekes módon a bárány gyapját csak a nyaknál, a hát felső részén és a faroknál jelezték. A körbe komponált bárány melső bal és hátsó jobb lába a feliratot tartalmazó peremen áll, míg hátsó bal lába belelóg a perembe. A hátlap — miként említettük — sima (1—2. ábra). Utolsó tulajdonosa, Marosi Balázs szerint néhány éve örökölte nagyapjától, aki a nyírcsaholyi szőlőhegyen földmunka során találta.

¹ *Jakubovich E.*, Turul 47(1933) 56—74.

1. ábra Isten bárányját ábrázoló pecsét előlapja
 Abb. 1. Vorderseite des Siegels mit Agnus Dei-Darstellung

A pecsét formája és betűtípusa az Árpád-korra utal. Problematikus viszont a szokatlan ábrázolás és királynév, viszont ezek is a hitelesség mellett szólnak. Sem mai, sem korai hamisító nem fog szokatlan ábrázolású és feliratú tárgyat forgalomba hozni, ezért a továbbiakban meg kell kísérelnünk ezeket megmagyarázni, rajtuk keresztül pedig a billogot keltezni.

„Adalbert” nevet eddigi tudásunk szerint egyetlen királyunk, I. Béla (1060—1063) használt. Így nevezi még herceggént 1057-ben Radó nádor, de ez az oklevél legalább is gyanús hitelességű. Más érvek mellett az „Adalbert” elnevezést

2. ábra Isten bárányát ábrázoló pecsét hátlapja

Abb. 2. Rückseite des Siegels mit Agnus Dei-Darstellung

is felhozzák ellene.² A másik adatban Béla már királyként nevezi magát Adalbertusnak a szekszárdi apátság 1061-es alapítólevelének fennmaradt töredékében. Pauler elsősorban ezért tartotta nagyon gyanúsnak az oklevelet.³ Nos, pecsétünk azt bizonyítja, hogy az Adalbertus név alapján nem vethetők el az idézett oklevelek. Különben is valószínűtlen lenne, hogy két különálló hamisító szövegezett volna Adalbert névre oklevelet. A későbbi Bélák esetében azonban nincs semmi biztos adat arra vonatkozóan, hogy őket is nevezték volna Adalbertnek,⁴ így joggal mutatható rá Bogyay Tamás arra, hogy csak a XVIII. századtól azonosították a Béla és Adalbert személyneveket.⁵

² *Fejérpataky L.*, A királyi kancellária az Árpádok korában. (Budapest 1885) 13.; *Pauler Gy.*, A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II². (Budapest 1899) 591.; *Szentpétery I.*, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. (Budapest 1923) 14. sz.; *Györffy Gy.*, *StuSI* 5(1959) 64—65.; *Kumorovitz L. B.*, *Sz* 97(1963) 3.

³ *Pauler Gy.*, i. m. I.² 430., 219. j.; *Szentpétery I.*, i. m. I. 16. sz.

⁴ Egy valószínűleg 1170 első felére tehető [vö. *Kristó Gy.—Makk F.*, III. Béla emlékezete. (Budapest 1981) 184.] oklevélben dominus A. Hungarie, Dalmacie et Croacie dux megadományozza a jeruzsálemi johannitákat. *Delaville de Roulx, J.*, Cartulaire générale de l'ordre des hospitaliers de S. Jean de Jérusalem 1100—1310. I. (Paris 1894) 222. (Xerox másolatát Érszegi Géza barátomnak köszönöm, aki felhívta rá figyelmemet.) Bár az oklevél kiadója az A. szíglát (uo. l.j.) vagylagosan Alexisnek vagy Adalbertnek oldja fel azzal, hogy Béla mindkét nevet viselte, valószínűleg a görög Alexioszról van szó, amelyet bizánci trónörökös korában viselt Béla. Így oldja fel *Kristó Gy.—Makk F.*, i. m. 13. is. Azonban amennyiben Béla tényleg Adalbert is volt, akkor a szíglát erre is fel lehetne oldani, hiszen latin keresztények a latin egyház területére eső hercegi címével, nem pedig a bizánci caesaréval nevezték meg. Ez utóbbi esetben lett volna az Alexiosz-nak értelme.

⁵ *Bogyay, Tb. v.*, Ungarn-Jahrbuch 7(1976) 10., 8. j.

Fentiek alapján pecsétünk tulajdonosát I. Bélával kellene azonosítanunk. Kérdés azonban, hogy a pecsét felirata, a felirat epigráfiai elemzése, valamint a pecsétkép ikonográfiája egybevág-e a pecsét tulajdonosa nevéből látszólag világos következtetésnek. Induljunk ki a feliratról. Ez a pecsétmezőből (melynek közepét a kidomborított Isten báránya foglalja el) kiemelkedő peremen veszi körül a pecsétképet. A szövegkezdő kereszt és a betűk be vannak vésvé a perembe. A betűket eléggé levegősen helyezték el, rövidítést nem alkalmaztak. A szavak között elválasztójel nincs, sőt, az Adalberti és a regis között intervallumot sem hagytak. A Sigillvm és az Adalberti szavak között viszont a köriratba belógó bárányláb természetes elválasztójelet képez. Először a szöveggel és annak elhelyezésének analógiáival foglalkozunk, a betűtípusokra később térünk ki.

I. Bélának, pecsétünk feltételezhető tulajdonosának csak egy töredékesen fennmaradt pecsétjét ismertük. Ez eredetileg kb. 9 cm átmérőjű, kör alakú pecsét volt, amely a trónon ülő uralkodót ábrázolta. Sajnos, a pecsétnek csak középső része maradt meg, a feliratról semmit sem ismerünk.⁶ Ezért először a többi XI. századi királyi pecsét felirataival hasonlítjuk össze „Adalbert” király billogát. Péternek csak ólobulláját ismerjük. Ez előlapján a trónon ülő, jobbában lilíomot, baljában keresztos országalmát tartó uralkodót ábrázolja, kinek feje mellett kétoldalt függőlegesen PET—RVS felirat látszik, amely a hátlapon négy sorban folytatódik: DIGRA/VNGA/RIORV/REX.⁷ I. András kb. 9,5 cm átmérőjű viaszpecsétjének csak lenyomata maradt fenn,⁸ míg kör alakú, 59—60 mm átmérőjű, füles idézőbillogán a trónján ülő, jobbában virágot (vagy jogart), baljában keresztos országalmát tartó királyt + ANDR[EAS] DEI GRACIA VNGARIVM REX felirat veszi körül. Szóelválasztójel itt sincs, a szavak egybefolynak. Feltűnő, hogy a kezdő kereszt nem a pecsét felső részének közepén, hanem attól valamivel balra (azaz heraldikai értelemben jobbra) foglal helyet. Ezt a billogot a király valószínűleg Szent István viaszpecsétjének mintájára vésethette⁹ (3. ábra). Még valamire fel kell hívni a figyelmet: a billog pecsétképét és feliratát együtt öntötték: a felirat betűi ugyanis nem vésettek, hanem kidomborodnak. Következő pecsétünk Salomon király nem régen Belgrádban átásánál talált ólobullája. Ez többé-kevésbé Péteréhez hasonlít. Előlapján a jogart (?) és országalmát tartó királyt [REX]-[S]ALOM[ON] fölirat veszi körül. (A rex szó a heraldikai jobb, míg a Salomon a heraldikai bal oldalon található, azaz a szöveg nem fenn, hanem lenn kezdődött.) A hátlapon, akár Péterén, csak a négy sorba foglalt felirat folytatást olvashatjuk: DEI/GRACIA/VNGRO[R]/VM.¹⁰ Csak az irodalomból, utólagos elbeszélésekből ismert ugyanennek az uralkodónknak idézőpecsétje.¹¹

Tekintve, hogy ezt a billogot csak igen eldugott helyen írták le, most részletesebben kívánunk vele foglalkozni. A billog 1876-ban vagy 1877-ben került elő Szentesen a Szent Anna utca 4. sz. ház kertjében, kertművelés közben, közel a

⁶ Györffy Gy., Levéltári Közl. 39(1968) 6—7.

⁷ Huszár L., MM 1947. 13.

⁸ Györffy Gy., i. m. 6.

⁹ Jakubovich E., i. m. 56—74.; L. még: Kumorovitz L. B., A magyar pecsétáhasználat története a középkorban. (Budapest 1944) 22.; Györffy Gy., István király és műve. (Budapest 1977) 258.

¹⁰ Gaj-Popović, D., Olovna bula madjarskog kralja Salomona. In: Nova istorijska i arheološka istraživanja srednjevekovnog Beograda i Srbije. Godišnjak grada Beograda 25(1978) 165.

¹¹ Idézte, de nem foglalkozott vele: Huszár L., i. m. 16.

3. ábra I. András törvénybeidéző billoga, előlap

Abb. 3. Zitationsiegel von Andreas I. Vorderseite

föld színe alatt. A telektulajdonos Cicatricis Béla községi jegyzőnek mutatta meg, aki közel egy évig magánál tartotta, gipszmásolatokat is készített róla, amelyek elvesztek. A pecsétet utóbb visszaadta megtalálójának, akitől szomszédjához került. Ennek fia, Szvaton József, későbbi mérnök, 1881-ben Horváth Gyula árvízvédelmi kormánybiztosnak adta át. Ettől kezdve a pecsétnek nyoma veszett. Csallány Gábor, a szentesi múzeum megalapítója a kilencvenes évek végén halott róla először Szvatontól, majd Cicatricis adott neki róla részletes leírást. Csallány az általa teljesen szavahihetőnek tartott Cicatricis nyomán írta le 1935-ben Salamon király törvénybeidéző billogát, az alábbiakban ezt közöljük: „A „billog” ovális alakú, mintegy 8—9 cm hosszú volt. . . . A rézből levő pecsétnek egyik oldalán, közepén, erősen kidomborodóan, a trónon ülő király alakja volt, egyik kezében a keresztet birodalmi alma, a másikban — nem tudja biztosan — liliom, vagy jogar volt. Emlékezete szerint, a király balfelőli részén, erősen kidomborodó betűkkel a következő felirat volt: Sigillum Salamoni, jobboldali részén pedig Regis Hungarie vagy Ungarie. A másik lapja sima volt. A felfüggesztésre fül szolgált. Egyébként a pecsét teljesen ép és jó állapotban volt.” Még azt kell hozzátenni, hogy a nagyságára nem emlékezett pontosan.¹² Mint látjuk, a pecsét ovális alakján és a még elemzendő feliratán kívül megfelel az eddig ismert XI. századi pecséteknek. (Nagysága talán csak az emlékezet hiánya miatt 8—9 cm, bár ez, mint láttuk, a viaszpecsétek nagyságával egyezik.)

A pecsét ovális, ill. szfragiszitikai értelemben monorú, vagy mandorla alakú, formája viszont elüt a kör alakú uralkodói pecsétektől, később ez lett az egyházi (és női) pecsétek jellegzetes formája.¹³ Csakhogy az első ismert ovális pecsét

¹² Csallány G., Aranykalász 1935: 2. 28—29.

¹³ Berchem, E. v., Siegel. (Berlin 1918) 40.

II. Róbert francia királyé volt 997-ből, innen terjedt el használata Németország és Európa többi rész felé. Az első két évszázadban különben egyháziak és nők mellett hercegek, lovagok, stb. is használták, igaz, a pecséttulajdonost állva ábrázolták.¹⁴ Megjegyezzük, hogy Róbert király pecsétje sokban hasonlít Salamon bullája ábrázolásához.¹⁵ Itt is, ott is a király mellképe látszik, csak a deréknél valamivel lejjebb ábrázolva. Ennek a formának valóban megfelel az ovális is, ezért nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy Salamon király idéző pecsétje valóban ovális alakú volt. Ungarie helyett nyilván Ungarorum állt a pecséten.

I. Géza pecsétjét nem ismerjük, míg Szent László viaszpecsétjén a trónon ülő királyt + SIGILLVM LADE[S]LAI REGIS felirat veszi körül. Szóelválasztó-jel nincs, a kapitális betűkkel írt szövegben egy unciális M található. Kálmán király viaszpecsétjén + COLOMANNVS DEI GRATIA VNGAR[OR]VM REX körirat olvasható.¹⁶ Szent László pecsétjének az általánostól eltérő formáját már Jakubovich észrevette. Rámutatott arra, hogy a XI. században a pecséttulajdonos neve mindig nominativusban áll és alázatossági formula (dei gratia) követi. Egyetlen kivétel László mellett Hitvalló Edvárd angol-szász király (1043—1066) pecsétje.¹⁷

A Sigillum és a tulajdonos genitivusban álló neve valóban ritkaság. Pl. a nyugati szomszédunkban uralkodó Babenberg-dinasztia tagjai 1055-től 1246-ig nevüket nominativusban helyezték el a pecséten, a XII. sz. első harmadától kezdve pedig rendszeresen kitették az alázatossági formulát is. Tartományaikat (Ausztria, olykor Bajorország, majd Stájerország is) mindig feltüntették. Egyedül a sohasem uralkodó I. és II. Henrik mödlingi hercegek pecsétjén fordul elő a Sigillum és a genitivusos név, mégpedig a XIII. sz. első felében.¹⁸ Mindebből pedig az következik, hogy a pecséttulajdonosra való nominativusos utalás általános elterjedésével szemben a XI. században az egyetlen angol-szász példát leszámítva a Salamon-féle idézőpecsét, Szent László pecsétje, valamint — amennyiben tényleg XI. századi — az Adalbert-féle pecsét a kivétel. A László-féle és az Adalbert pecsét abban is hasonlít egymáshoz, hogy nem adják meg, hogy kik felett uralkodik a király, mint Edvard és Salamon. Alázatossági formula a négy pecsét egyikén sincs.

Tekintve azonban, hogy a Sigillumos forma a XII. sz. második felétől kezd lassan, majd a XIII. sz.-ban gyorsabban terjedni, biztonság okából tekintsük át a XII. sz.-i magyar királyi pecséteket feliratait is. II. Béla, II. Géza, III. István, III. Béla és Imre nagypecsétjei nominativusban adják meg a király nevét, alázatossági formulát alkalmaznak, és magukat Magyarország és társországi királyának

¹⁴ Seyler, G. A., Geschichte der Siegel. (Leipzig é. n.) 79—87.

¹⁵ Lecoy de la Marche, Les sceaux. (Paris 1889) 40., 11. kép.

¹⁶ A magyar királyi pecséteket a Kumorovitz prof. által készített és a BTM-ben őrzött gipszmásolat-gyűjtemény alapján írom le.

¹⁷ Jakubovich E., i. m. 56.

¹⁸ Mitis, O. v.—Gall, F., Die Siegel der Babenberger. Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. III. (Wien 1954) passim. A Die Zeit der Staufer. I. (Stuttgart 1977) katalógusban közölt 135 pecsét között csak néhány Sigillum és genitivus feliratú XII. sz.-i pecsét van. Uo. 20—107.; Pl. Elzászi Fülöp flandriai gróf 1168-as pecsétje ez a típus, de megadja flandriai grófságát is. (45.) Oroszlán Henrik hűbéreitől való megfosztása után az 1180-as években SIGILLVM HENRICI DVVIS feliratú pecsétet használt. (44.) Ezekon kívül csak egy-két városnál, ill. egyháznál találunk hasonló feliratot.

nevezik. Kivétel II. Géza ólom- és III. Béla aranybullája. Ezeknek melső lapján ábrázolják a királyt, de a XI. századi példaktól eltérően szövegezés nélkül. A hátsó lapon olvasható szöveg azonban a két XII. századi királynál is négysoros. SIGI/LLVM/GEISE/REGIS, ill. SIG[I]LLVM/BELE/[R]JEGI[S]. A Szent László és Adalbert pecsétek feliratai hagyományát tehát a XII. századi bullák viszik tovább, már amennyiben az Adalbert pecsét valóban I. Béláé lenne.

Utaltunk már arra, hogy XI. századi pecséteinken — akár Adalbertén — nincs szóelválasztójel. Először III. István pecsétjén tűnik fel, de hiányzik III. Béla és Imre nagypécsettjén (ez utóbbi aranybulláján azonban nem), sőt Béla ifjabb királyén is.¹⁹ Ez tehát csak annyiban bizonyító erejű, hogy későbbi datálást is megenged. Ugyancsak utaltunk arra, hogy az Adalbert pecséten a bárány lába beelóg a feliratba. A pecsétképnek a köriratba való beelégését azonban királyi pecséteinken először Imre nagypécsettjén találjuk meg. Az érdekes az, hogy külföldön is ritka korábban. A XI. században legfeljebb az uralkodói trónus ér le a pecsét széléig, és ezzel kettéválasztja a szöveget.²⁰ A német pecséteknél Barbarossa Frigyes császári pecsétje az első eset, hogy „a trónon ülő uralkodó képe szétrombolja a tradicionális teret.” (A korona, jogar és lábpárna benyúlik a szövegbe.)²¹ Érdekes, hogy Oroszlán Henrik volt bajor és szász herceg 1180-as évekből származó oroszlános pecsétjén az oroszlán benyúló lába választja el a körirat szövegét.²²

További bizonyítóerőt képezhet a felirat epigráfiai elemzése. Ez azonban nem könnyű feladat. Egyrészt a pecsétek írása jobban ragaszkodik a tradícióhoz, a korábbi pecsétek írásához, mint a többi íráshordozón található szövegek,²³ másrészt épp korszakunkban, a XI—XIII. sz.-ban alig lehet lényeges különbséget az írásnál felismerni.²⁴ A többi íráshordozó esetében azonban a középkori epigráfia kutatói több periódust különböztetnek meg. Kloos kézikönyve pl. a XI. sz. elejétől a XII. sz. közepéig terjedő korszakot a román, a XII. sz. közepétől a XIII. sz. elejéig a korai gótikus, majd a XIII—XIV. sz.-ot a gótikus majuszkula korának

¹⁹ Elválasztó jel van pl. Barbarossa I. Frigyes császár pecsétjén: *Deér, J.*, Die Siegel Kaiser Friedrichs I. Barbarossa und Heinrichs VI. in der Kunst und Politik ihrer Zeit. In: Festschrift Hans R. Hahnloser. (Basel-Stuttgart 1961) 54. De még a XII. sz. végén sem általános az elválasztó jel, hiányzik pl. Oroszlán Henrik előbb id. pecsétjén (képét l. Die Zeit der Staufer. II. 14. kép), vagy Wichmann magdeburgi érsekén. (1185). *Seyler, G. A.*, i. m. 98., 58. kép.

²⁰ L. pl. *Györffy Gy.*, Levéltári Közl. 39(1968) 3., 4., 6. kép. Korábban több példa van: I. Konrád (911—918) pecsétjén a lándzsa hegye nyúlik be a feliratba. *Seyler, G. A.*, i. m. 67., 13. kép.

²¹ *Deér, J.*, i. m. 60., 65. A XII. sz. második felében ez azután nagyon elterjedt. L. pl. Elzászi Fülöp már említett pecsétjét. (Képe: Die Zeit der Staufer. II. 15. kép.) Korábban, az 1130-as évekre teszik Aachen ún. Károly-pecsétjét, amelynek legkorábbi lenyomata a XIII. sz. elejéről származik. Uo. 62. kép.

²² Uo. 14. kép.

²³ *Mitis, O. v.*—*Gall, F.*, i. m. XXXV.; *Deér, J.*, i. m. 66.

²⁴ *Lhotský, A.*, Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs. (Graz—Köln 1963) 69.; *Demay, G.*, Inventaire des sceaux de la Normandie — avec une introduction sur la paléographie des sceaux. (Paris 1881) V. Itt táblázaton együtt, megkülönböztetés nélkül, mutatja be a XI—XIII. sz.-i majuszkulákat.

nevezi.²⁵ Íráshordozótól függően a változások nem egyidőben következnek be a feliratok írásánál.²⁶ Az általánostól a leginkább — technikai okok miatt — az érkek írása tér el.²⁷

Ilyenformán elsődleges összehasonlítható anyagunk csak a pecsétek írása lehet, mégpedig főként a hazai anyag. Mégis, talán nem lenne érdektelen először néhány külföldi példát megtekinteni. Előjáróban megjegyezzük, hogy Adalbert pecsétjén egy kivétellel kapitális majuszkulák olvashatók, mindössze az „E” betűből van a kapitális mellett egy unciális € is. Ez különben másutt és mindenütt előfordul; a román majuszkuláknál még előfordul egyéb unciális betűk viszont hiányoznak.²⁸ Betűink zöme valóban folyamatosan előfordul a XI—XIII. sz.-ban. Vannak azonban kivételek. A salzburgi érsekség területén, ahol az érsek és főegyházmegyéje Ausztriába eső püspökei pecsétjei írását gondosan összeállították, néhány tanulságos megfigyelés tehető. Hasonló betűk: az A betű I. Konrádtól (1106—1147), a D szintén, az unciális E Gebhardtól (1060—1088), az S ugyancsak I. Konrádtól mutatható ki (de nem folyamatosan!). Az L-hez ugyan találunk Balduinnál (1041—1060) hasonlóságot, de utána csak I. Eberhard (1147—1164) második pecsétjénél, hogy majd csak a XII. sz. végétől legyen gyakoribb. A G I. Eberhard második pecsétjén tűnik fel. A T-hez hasonlót III. Konrád (1177—1183) első pecsétjén látunk.²⁹ Megjegyezzük, hogy hasonló B és M nincs.

Nagyon jó táblázatos összeállítás áll a Magyarországgal határos Ausztriában uralkodó Babenbergekc pecséteinek epigráfiájáról rendelkezésünkre. A G betű a rajzok alapján a XII. sz. közepétől hasonlít, bár talán a 26/27-es 1207-es fényképe felel meg a legjobban. Az L esetében egy 1188-ban 1141-re hamisított, majd egy 1160-as pecsét hasonlít, de még jobbakat látunk a XIII. sz.-ban. S 1171-től felel meg.³⁰ Sajnos, a többi betűk egy része vagy nagyon kevés példányban van meg, vagy nincs hasonlóságuk. Néhány az egész korszakban előfordul. (Pl. a kétfajta E, legfeljebb korábban több a kapitális, később az unciális.)

Ezek az analógiák arra utalnak, hogy az I. Béla korára való keltezés nem annyira egyértelmű, ezért a betűformákkal részletesebben kell foglalkoznunk. Először is megállapítható, hogy a betűk inkább a román majuszkulákra hasonlítanak, erősen vonalas jellegűek, betűvastagítás alig van, a betűk zártságára való törekvés teljesen hiányzik. (Ez utóbbira leginkább az lenne a jellemző, ha az unciális E-t egy egyenes, vagy hajlított függőleges vonással lezárnák: €(.)³¹ A zárt unciális E nálunk királyi pecséteken Imrénél tűnik fel, bár pl. Béla ifjabb

²⁵ Kloos, R. M., Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit. (Darmstadt 1980) 123—132.; Román és gótikus majuszkulákat különböztet meg Brandi, K., Deutsches Archiv f. Gesch. d. Mittelalters 1(1937) 29—32. A román majuszkulák korát a XIII. sz. elejéig kitolja, de ettől megkülönbözteti a XII. sz. közepétől a XIII. sz. végéig a későromán és koragót majuszkulákat: Koch, W., Carinthia I. 162(1972) 121—139. A francia köemlékek vizsgálatánál külön korszakként tárgyalja a XI. sz. első felét, aztán a század második felét a XII. sz. első negyedéig, majd innen a század végéig, végül a század végét: Déschamps, P., Bull. monumental 88(1929) 21—49.

²⁶ Koch, E., Unsere Heimat 46(1975) 77—78.

²⁷ Sydow, J., Hist. Jb. 71(1952) 264—265.

²⁸ Vö. Kloos, R. M., i. m. 125.

²⁹ Kreiselmeyer, P., Archiv f. Schreib- u. Buchwesen 3(1929) 142—160. (Az itt közölt táblázatok alapján.)

³⁰ Mitis, O. v.—Gall, F., i. m. XXIX—XXX.

³¹ Vö. Koch, W., Unsere Heimat 46(1975) 78.; Kloos, R. M., i. m. 125—128.

királynál még nincs, tehát a régi forma még egy ideig tovább él. Ami jellemző írásunkra: a betűk szárai gyakran kapnak talpat, vagy a szárral merőleges végződést. Különösen lényeges a G felső, az L, M alsó szárán, ill. szárain, valamint az S-en. Jellemző a G, melynek felső szára vízszintes egyenes és tovább ér, mint a közepén behajló másik vége. Másik fontos különlegesség az M: itt a középső, V alakú behajlás szinte csak jelezve van, nem ér le a két függőleges szár közepéig sem. A B felső félköre nagyobb az alsónál, és a két félkör szinte egyenes, függőleges vonalban végződik. Ezek a G, L, M, S-nél található záróvonalak különben elsősorban a XII. sz.-ra jellemzők.³² Az M esetében a középső sarok a XI. sz.-ban általában megközelíti a betű alját, míg a XII. sz.-ban a betű közepéig ér.³³

Az epigráfiai adatokból úgy tűnik, hogy egyes betűformák csak a XII. sz.-ban terjednek el.³⁴ A néhány jellegzetes betű közül az Adalbert-pecsét B-jére a pecséteken eddig nem találtam megfelelőt. G-jére analógiát nyújt III. Lothar császári aranybullája (1133—1137), valamint a már említett aacheni Károly-pecsét.³⁵ A XII. sz. harmincas évek után az 1170—1180-as években válik gyakoribbá.³⁶ A különös, nagyon rövid v-alakú sarkú M ugyancsak a XII. sz.-ban mutatható ki.³⁷ További, főként későbbi adatokat is idézhetnénk, a rendelkezésünkre álló adatok mégis azt látszanak igazolni, hogy az Adalbert-pecsét egyes betűformái — minden román majuszkuláris jellegük ellenére — csak a XII. sz.-ban, és inkább annak második felében terjednek el, tehát a salzburgi és Babenberg-pecsétekből levont következtetések helytállóak.

Ebből viszont arra kellene következtetnünk, hogy „Adalbert” király nem lehetett I. Béla. Bár e királyunknak nem maradt fenn feliratos pecsétje, de ha közvetlen elődje és utódja, I. András és Salamon pecsétjei írásával összehasonlítjuk az Adalbert-pecsétet, valóban kevés hasonlatosságot látunk. (Érdekes viszont, hogy a különben jellegzetesen XII. sz.-i M nem tér el nagyon az Adalbert-pecséttől.) A bizonytalanabb, és az európai átlagtól is eltérő XI. sz.-i utalásokat ezért figyelmen kívül hagyva meg kell vizsgálnunk azt az önként adódó hipotézist, hogy az Árpádok Béla ágában mindvégig élt annak a tudata, hogy ősüket, I. Bélát tulajdonképpen Adalbertnek keresztelték, és ezért ők is ezt a nevet kapták a keresztségben. (Béla fiának, I. Gézának sem ez volt a keresztnéve, hanem Mag-

³² Vö. Koch, W., MIÖG 77(1969) 15—16.

³³ Uo. 11.

³⁴ Ahhoz, hogy pontosabban keltezhessünk, a külföldi teljes szfragsztikai anyag átnézésére lenne szükség. A kiadott pecsétkorpuszoknak csak egy része van meg Magyarországon, de ezekben sincsen, különösen a régebbiekben, az összes pecsét közölve, a fényképek pedig nem mindig alkalmasak epigráfiai elemzésre. Ezért az alábbi példáink nem tarthatnak igényt a teljességre.

³⁵ Deér, J., i. m. 60., 14. kép.; Die Zeit der Staufer. II. 62. kép.

³⁶ L. pl. VII. Lajos francia király (1175): *Lecoy de la Marche*, i. m. 121., 40. kép, vagy Wichmann magdeburgi érsek (1185): *Seyler, G. A.*, i. m. 98., 58. kép. pecsétjeit. A forma tovább él: 1. pl. Simon de Montfort, Leicester grófjának 1211-es pecsétjét: *Lecoy de la Marche*, i. m. 191., 85. kép.; Magyarországon pl. Gutkeled nb. László 1236-os lovaspecsétjén fordul elő: *Kumorovitz L. B.*, Turul 50(1936) 33. kép.

³⁷ Guillaume de Champagne Sens-i érsek (XII. sz.): *Lecoy de la Marche*, i. m. 25., 8. kép, vagy Maurice de Sully párisi püspök: uo. 255., 121. kép (1170) pecsétjei. De hasonló M-t látunk Wichmann érseknek az előbbi j.-ben id. pecsétjén, vagy Oroszlán Henrikén, amelyet már többször említettünk, és amelyen különben a G is hasonlít. Die Zeit der Staufer. II. 14. kép.

nus.³⁸) Ha ez a feltevés helytálló, „Adalbert” király neve alatt négy Béla királyunk bármelyike rejtőzhet. Ezért az alábbiakban egybevetjük az Adalbert pecsét betűformáit II. Béla és III. Béla nagypecséteiével, továbbá, mivel II. Bélának bullája nem maradt, fiának, II. Gézának, ill. III. Bélának a bulláin olvasható betűkkel. IV. Béla trónralépésekor (1235) már egészen más betűformák uralkodtak, így az ő esetében csak ifjabb királyi minőségében alkalmazott pecsétjével hasonlítjuk össze az Adalbert-pecsétet. (Ifjabb királyi minőségében kiadott oklevelek 1220-tól maradtak fenn.³⁹)

Táblázatban állítottuk össze az idézett pecsétek betűit: 1. II. Béla, 2. II. Géza bullája, 3. III. Béla, 4. III. Béla bullája, 5. IV. Béla mint ifjabb király, 6. „Adalbert” király (4. ábra). A táblázat világosan mutatja, hogy teljes hasonlóság nincs, bizonyos betűk a III. Béla pecsétekére látszanak utalni, de a legjobban Béla ifjabb király pecsétjének betűi felelnek meg „Adalbert” királyénak. Hasonló betűk előfordulnak a korabeli királyi okleveleken is, mégis Imre és II. András pecsétjein inkább a koragótikus formájú betűk dominálnak. Ennek alapján Béla ifjabb királyhoz lenne tehát köthető az Adalbert-pecsét? Ez ugyan nem zárható ki, azonban valamennyi betűnknek van XII. századi analógiája, és noha az ifjabb király pecsétje betűihez hasonlóat apja pecsétei közt is találunk, mivel Béla közismerten nagyapját akarta utánozni,⁴⁰ ezért ez nem zárható ki a felirat betűi esetében sem. Epigráfiailag ezért az Adalbert-pecsétet a XII. sz. utolsó és a XIII. sz. első negyede közé helyezzük. Ez derül ki akkor is, ha az Adalbert-pecsétet összehasonlítjuk Kolba Judit kézíratos, Árpád-kori epigráfiával foglalkozó munkájának betűtábláival is.⁴¹

Ha az Adalbert-pecsét betűi még a leginkább Béla ifjabb király pecsétje betűivel vethetők össze, a már több ízben említett egyelőre analógiamentes B betűhöz III. Béla 1178-ban téglába vésett oklevelében találjuk meg a leginkább hasonlóat. Egyébként a XII. sz. vége többi kőbe, ill. téglába vésett epigráfiai emlékei is sok hasonlóságot mutatnak pecsétünkkel.⁴²

A felirat elemzése alapján tehát a legvalószínűbben III. Béla, vagy unokája, IV. Béla ifjabb király azonosítható „Adalbert” királlyal. IV. Béla királysága idejére azonban nem csupán epigráfiai okokból nem tehetjük pecsétünk keletkezését. Tekintve, hogy idézőpecséttel a pristaldusok idéztek, az 1231-es aranybulla-megerősítés viszont korlátozta tevékenységüket,⁴³ ezért nem nagyon valószínű, hogy 1231 után királyi idézőpecséttel, nem pedig oklevéllel idéztek volna. Így azt biztosnak állíthatjuk, hogy pecsétünk 1231 előtt keletkezett.

Pecsétünk ikonográfiája talán még a feliratnál is nehezebben oldható problémákat vet fel. Nos, itt a döntő a következő. A pecsét célja az, hogy ábrázolásával

³⁸ A garamszentbenedeki alapítólevélben (1075) így nevezi magát: Ego Magnus, qui et Geisa. Utoljára kiadta: Codex diplomaticus et epistolatis Slovaciae. I. (Bratislavae 1971) 54. (A továbbiakban: Cod. Slov.)

³⁹ *Szentpétery I.*, i. m. I. 567. sz.

⁴⁰ *Hóman B.—Szekfü Gy.*, Magyar történet. I.² (Budapest 1935) 502.

⁴¹ *Kolba J.*, Árpád- és Anjou-kori írástörténetünk latinbetűs régészeti emlékei. Egyetemi szakdolgozat. Köszönöm Kolba Juditnak, hogy betűtábláiba betekinthessem.

⁴² *Mendöl T.*, In: Magyar művelődéstörténet. I. (Budapest é. n.) 194.; Utolsó közlése: *H. Kolba J.*, FA 14(1962) XIX. t. 1. L. még uo. 115. (betűtáblázat).

⁴³ *Vö. Hajnik L.*, A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. (Budapest 1899) 188—189.; *Kumorovitz L. B.*, A magyar pecsét-használat ... 42—43.

1.	2.	3.	4.	5.	6.
A		AAA		AA	AA
B		B	B	B	B
Ð Ð		Ð Ð		Ð	Ð
E	EEE	E	Ǝ	E	EE
Ʒ	GG	GG	G	CG	GG
I	I	I	I	I	II
L	L	LL	L		LL
	M	MM	M		M
R	ʀ	R		R	R
	S	SS	S	S	SS
				IT	T
	V	V	V	V	V
†		†		†	†

4. *abra* Királyi pecsétek betűinek összehasonlító táblázata. 1: II. Béla nagypecséte; 2: II. Géza ólobullája; 3: III. Béla nagypecséte; 4: III. Béla aranybullája; 5: Béla ifj. király (később IV. Béla) pecséte; 6: „Adalbert” király pecséte

Abb. 4. Vergleichende Tabelle der Buchstaben von königlichen Siegeln. 1: Großes Siegel von Béla II.; 2: Bleibulle von Géza II.; 3: Großes Siegel von Béla III.; 4: Goldene Bulle von Béla III.; 5: Siegel von „junior rex” Béla (später Béla IV.); 6: Siegel von König „Adalbert“

és esetleges szöveges megjelölésével „bizonyítsa a pecséttulajdonos akaratát.” „A pecsét tehát ismertető és meghatalmazó jelvény.” Ezért szükséges, „hogy a pecsétkép egy egészen meghatározott személyiséget, (a pecséttulajdonost) vitán felül jelöljön meg”, valamint, „hogy kizárólag ez a tulajdonos használja.” Idézetünket az egyik legelterjedtebb történeti segédtudományi kézikönyvből vettük,⁴⁴ de a pecsét ábrázolásának uralkodók esetében kimutatható politikai jelentősége sem hanyagolható el. Schramm mutatott rá arra, hogy az uralkodót többek között a pecsétjén ábrázolt képe képviseli, valamint, hogy a XII. sz.-tól megjelenő címereknél a királyi őt, és ő az államot képviseli.⁴⁵ Ezt a kérdést Beumann még élesebben fogalmazza meg: a királyi ábrázolásnak a pecséten az a feladata, hogy az uralkodót „megjelenítse.” Utal a császári aranybullák hátlapján látható Róma-ábrázolások politikai tartalmára is.⁴⁶

„Isten báránya” mint királyi jelkép, mint királyi képviselő? Ez teljesen szokatlan. Királyi pecsétként mindössze a 836—858 közt uralkodó Ethelwulf angol-szász király gyűrűjén fordul elő, de ezzel nyilvánvalóan nem kapcsolhatjuk össze.⁴⁷ Feltűnő viszont, hogy III. Béla dédunokája, III. András Isten báránya ábrázolású gyűrűt alkalmazott ellenőrzőpecsétként nagypecsétjébe nyomva (5. ábra). Ez azonban mindenképp az Adalbert-pecsét után keletkezett, használati módja sem hasonlítható össze a többi pecséttel, ezért analógiaként nem használható. Az európai szfragisztikában az Agnus dei ábrázolás ennek ellenére nem szokatlan. A szfragisztikusok az ún. hagiográfikus ábrázolásokhoz sorolják, amelyeket városi és céhpecséteken, egyházi testületek és személyek pecsétein találjuk meg leginkább.⁴⁸ Azonban ezek sem koraiak. A legkorábbi tudomásom szerint egy XII. sz.-i francia egyházi ellenpecsét ECCE AGNVS DEI felirattal.⁴⁹ Városi pecséteken később jelenik meg, és itt a hazai példák is idézhetők. A zászlós Isten báránya volt az 1244-ben kiváltságolt Korpona, továbbá jelentősebb városaink közül Trencsén, valamint a későközépkorban és az újkorban még egy tucatnyi mezőváros és falu pecsétképe. Mint ismeretes, Debrecen is ezt a pecsétképet használta.⁵⁰ Itt a szfragisztikusok és heraldikusok az ábrázolást teljesen nyilvánvalóan a vallási jelképek között tárgyalják, csakhogy a vallási jelképeknek az egyházi és városi pecséteknél egészen más szerepük van: a védőszent jelleg dominál. Különös ez a királyi akaratot kifejező idézőpecsét esetében!

És valóban, a középkori királyi pecsétek között az Isten bárányát leszámítva is ritka a hagiográfikus ábrázolás. Egyetlen uralkodó esetében jelenik meg ilyen ábrázolás, mégpedig a bizánci császárok bulláin. Korszakunkban a bullák elő-

⁴⁴ Braun, A. v., *Werkzeug des Historikers*. (Stuttgart—Berlin 1969)⁵ 159.

⁴⁵ Schramm, P. E., *Kaiser, Könige und Päpste*. I. (Stuttgart 1968) 33—34.

⁴⁶ Beumann, H., *Zur Entwicklung transpersonaler Staatsvorstellungen*. In: *Das Königtum*. Seine geistigen und rechtlichen Grundlagen. = *Vorträge und Forschungen*. III.⁴ (Sigmaringen 1973) 204—205.

⁴⁷ Schramm, P. E., *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*. I. (Stuttgart 1954) 375.

⁴⁸ Ewald, W., *Siegelkunde*. (München—Berlin 1914) 219.; *Gumowski, M.—Haisig, M.—Mikucki, S.*, *Sfragistyka*. (Warszawa 1960) 158.

⁴⁹ Uo. 165., 320. j. Hasonló francia példa 1246-ból: *Demay, G.*, i. m. 2375. sz. Egy halberstadti kanonok 1250-es pecsétjén zászlós Isten báránya látható, alatta oroszlán, amely nyilván címerállata volt. *Seyler, G.*, i. m. 228., 156. kép. Még számos példa lenne idézhető.

⁵⁰ *Darvasy M.*, *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése*. (Budapest 1942) 16.; *Novák, J.*, *Slovenské mestké a obecne crby*. (Bratislava 1972) 411.

5. ábra III. András gyűrűssecséte
 Abb. 5. Abdruck des Siegelringes
 von Andreas III.

lapja Krisztust, a hátlapja a császárt ábrázolja.⁵¹ Ez annál is érdekesebb, hiszen III. Béla — Alexios néven — mint ismeretes egy ideig trónörökös minőségben Bizáncban élt.⁵² Viszont az is tény, hogy a bizánci egyház az Isten báránya ábrázolást (különösen keresztteken) a 691—92-ben tartott ún. Trullanumban (a bizánci császári palota Trullos-termében ülésezett a zsinat) eltiltotta az Isten báránya ábrázolásokat. (A pápa különben nem fogadta el a zsinat határozatait.)⁵³ Az Agnus dei azonban az egyik legelterjedtebb Krisztus-szimbólum. Igen gyakran, mint az Adalbert-pecséten is, a crux invictát, a keresztet tartja győzelmi jelvényként. Számos esetben Maiestas domini értelmű a kompozíciója.⁵⁴ Szinte önként adódik a feltevés, hogy a Krisztus ábrázolást a császári bullákon Bizáncban megismert III. Béla trónralépte után hasonlóképp Krisztus-szimbólumot helyezett el pecsétjén, mégpedig a szakadár bizánciaktól magát elhatárolandó egy olyant, amelyet ott tiltottak. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy ez a feltevés nagyon

⁵¹ Schramm, P. E., Kaiser, Könige ... II. 45—49.; Haussig, H. W., Kulturgeschichte von Byzanz. (Stuttgart 1959) 241.

⁵² Vö. Kristó Gy.—Makk F., i. m. passim. — A cseh ún. Szt. Vencel-pecsétet, noha az is idézőpecsét volt, nem számíthatjuk ide, hiszen felirata szerint Szt. Vencélé volt. Jakubovich E., i. m. 72—73.

⁵³ Sauer, J., Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Ausstattung in der Auffassung des Mittelalters. (Freiburg i. B. 1902) 228., I. j.; Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte. III. (Stuttgart 1954) 724.; Lexikon des Mittelalters. I. (München—Zürich 1980) 215.; A Trullanumra l.: Ostragorsky, G., Geschichte des byzantinischen Staates. (München 1940) 90.; L. még: Bogay T., Regnum 1940—41. 102—103.

⁵⁴ Mindmáig a legjobb összefoglaló Bogyaynak az előző j.-ben i. m., különösen 100—102.; L. még: Weblí T., Ars Hungarica 8(1980) 11—12.; Vö. még a különböző kézikönyveket, pl. Lexikon der christlichen Ikonographie. III. (Rom—Freiburg, i. B. 1971) 7—14. stb.

gyenge lábon áll, de teljesen mégsem vehető el: a lehetősége nem zárható ki.⁵⁵

A nem teljes mértékben megnyugtató magyarázó kísérletekkel kapcsolatban eddig nem említettünk egy szintén igen jelentős, az államszimbólika szempontjából figyelembe veendő forrást, a pénzek ábrázolását. Ez annál is inkább lényeges, hiszen a pecsétek és érmek között szoros kapcsolat van, sőt, igen gyakran az érmek hatnak a pecsétek ábrázolásaira.⁵⁶ Itt viszont érdekes jelenséggel találkozunk. IV. Béla első dénárjai közül kettőn láthatunk keresztet Isten báránya ábrázolást, és közülük különösen az első erősen hasonlít az Adalbert-pecsét bárányára, mindössze a kereszt van a bárány bal és nem mint a pecséten, jobb oldalán ábrázolva⁵⁷ (6. ábra). Utódai közül újra III. András — azaz az a király, kinek gyűrűspecstjén is Agnus dei van — helyezi el megint pénzeire az Isten bárányát. A különbség csak az, hogy itt a zászlós bárányt látjuk.⁵⁸ Ezeket — és I. Károly pénzeit — ezért nem vehetjük figyelembe. Az irodalomban II. András CNH 208 dénárát, amelynek különben obulusa is fennmaradt, is értelmezik olykor Agnus dei-nek, noha egy szarvast ábrázol, igaz, az Isten bárányához hasonló ikonográfiával: ugyanúgy tartja a keresztet, mint az. A numizmatikusok inkább, az állat képének jobban megfelelően, szarvasnak értelmezik.⁵⁹ Osztrák megfelelőjének közlője, Luschin, viszont szarvasagancsot viselő húsvéti báránynak tartja.⁶⁰ A szarvas ikonográfiai rokonsága a báránnyal kétségtelen, viszont nem fordítja hátra a fejét, mint a többi Agnus dei-ábrázolású pénzünk, ezért teljességgel nem sorolható közéjük. Az viszont tény, hogy a szarvas is Krisztus szimbólum.⁶¹

Valódi Isten báránya ábrázolást tehát IV. Béla előtt nem ismerünk a magyar numizmatikában, az pedig teljesen kizárt, hogy pecsétünk IV. Béla király korában keletkezett volna, hazai pénzeket tehát nem tarthatunk előképének. Ezért a külföldi éremképeket is figyelembe kell venni. Jelenlegi tudomásunk szerint az Agnus dei először Harteknut dán király (1035—1042) érmein tűnik fel. A XI—XII. sz. fordulóján Szvatopluk morva fejedelem érmein találjuk meg. A XII. században egyre jobban elterjedt, elsősorban egyházi pénzverdebtokosok pénzein, így pl. a

⁵⁵ Más módon is lehetne a keleti egyház hatása alatt állt (és bizánci zsinatokon a császár mellett, deszpotészként résztvevő, vö. *Kristó Gy.—Makk F.*, i. m. 52.) III. Béla szerepét magyaránit A bizánci liturgiában az áldozati kenyérnek a papot illető középhrészt szfragisznak, pecsétnek és amnosznak, báránynak nevezik. *Forstner, D.*, Die Welt der Symbole. (Innsbruck—Wien 1961) 393.; *Onasch, K.*, Liturgie und Kunst der Ostkirche in Stichworten. (Leipzig 1981) 236. Az ún. „feldarabolt” Krisztus-ábrázolást, amikor a holt Krisztust a paténán fekvő jelenítik meg, ugyancsak amnosznak, báránynak nevezik. Uo. 76. Ebben az az érdekes, hogy egyik ábrázolási formája épp a Mánuel-kori zsinatok után terjedt el. *Babić, G.*, Frühmittelalterliche Studien 2(1968) 385—386. Elvileg tehát az sem lenne kizárható, hogy a Bizáncból jött Béla a bárányt nyugati ikonográfiájával helyettesítette. Ebben az esetben persze az eucharisztikus és nem az apokaliptikus báránnyra gondolhatott. Mindez azonban csak feltevés.

⁵⁶ *Kumorovitz L. B.*, A magyar pecsétésznelát... 54.; *Kubinyi A.*, TBM 14(1961) 115.; *Deér, J.*, i. m. 54.; *Lovag Zs.*, FÁ 31(1980) 234.

⁵⁷ *Réthy, L.*, Corpus Nummorum Hungariae. I. (Budapest 1899) Nr. 229., 231. (A továbbiakban CNH); *Huszár, L.*, Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. (Budapest 1979) Nr. 294., 296.

⁵⁸ CNH Nr. 364—368.; *Huszár, L.*, Münzkatalog... Nr. 414—418.

⁵⁹ *Lovag Zs.*, i. m. 233. és utoljára: *Huszár, L.*, Münzkatalog... Nr. 245—246.

⁶⁰ *Luschin—Ebengreuth, A.*, Wiener Münzwesen im Mittelalter. (Wien—Leipzig 1913) 51., 40. kép.

⁶¹ L. pl. *Sachs, H.—Badstübner, E.—Neumann, H.*, Christliche Ikonographie in Stichworten. (Leipzig 1973) 177—178.

6. ábra IV. Béla CNH 229. sz.
dénárának előlapja

Abb. 6. Vorderseite des Denars
von Béla IV. (CNH 229)

lüttichi püspökén, a St. Gallen-i apátén, de elzászi érmeiken, vagy a Toulouse-i gróf St. Gilles-ben vert dénárain is előfordul.⁶² A XIII. sz.-tól egyre jobban terjedő ábrázolások közül csak kettőt emelek ki. A nálunk közismerten a XIII. sz. első felében igen elterjedt friesachi dénárok⁶³ közül Bernát karintiai herceg (1202—1256) 1235 előtt St. Veitben vert érmeit idézhetjük, noha a bárány koronát visel.⁶⁴ A másik Andechs-Meráni Egbert bambergi püspök (1203—1237), IV. Béla királyunk nagybátyja által Bambergben vert pénz.⁶⁵ A friesachi érmeinek kimutathatóan a hazai pecsétek ábrázolásaira is hatása volt,⁶⁶ elvileg tehát az Isten báránya esetében sem zárható ez ki. Igaz, de ebben az esetben egyedül IV. Béla — de csak ifjabb királyi minőségben — jöhetne számításba az Adalbert-pecsét tulajdonosaként. Ezt a lehetőséget ugyan nem zárhatjuk ki, de mégis valószínűtlenebbnek kell tartanunk, mivel a friesachi, ill. az Egbert-érmek kevésbé hasonlítanak az Adalbert-pecsétre, mint akár a St. Gallenben vertek. Nem hallgathatjuk azonban azt a tényt sem, amely a numizmatikai adatokból inkább az Adalbert-I. Béla azonosítást látszik alátámasztani. Az imént láttuk, hogy az egyik legkorábbi Agnus dei-érem Szvatopluk morva fejedelem verete volt, azaz I. Béla unokájáé.⁶⁷ Nem lehetetlen tehát, hogy az olomouci uralkodó az akkor még szokatlan éremképet azért alkalmazta, mivel tudta, hogy az nagyapja pecsétjén is rajta volt.

⁶² Schrötter, F. v., Wörterbuch der Münzkunde. (Berlin—Leipzig 1930) 16. A morva pénzek: Fiala, E., Česká denár. (Praha 1895) Nr. 1365—1366., 1368. A Sankt Gallen-i pénzekre l. pl. Die Zeit der Staufer. I. 167—168. Itt köszönöm meg numizmatikus barátaimnak, Gedai Istvánnak, Huszár Lajosnak és Székely Györgynek (Kecskemét), hogy a numizmatikai anyag összegyűjtésében segítségemre voltak.

⁶³ Hóman B., Magyar pénztörténet 1000—1325. (Budapest 1916) 289—314.

⁶⁴ Luschin-Ebengreuth, A., NZ 16(1923) XIII. t. 207., 209., 211.

⁶⁵ Die Zeit der Staufer. I. 182.

⁶⁶ Gedai I., BpR 21(1964) 261—264.

⁶⁷ Hóman B.—Székely Gy., i. m. I. 353. Leszármazási tábla.

Mint látjuk, a pénzek ikonográfiája további bizonytalansághoz vezetett. Bonyolítja a helyzetet az Isten báránya-formájú szarvas, egyéb állat- és emberalakok feltűnése az érmeiken. Sajnos igaz, hogy a „pénzérmekek szimbolikája nincs modernül-szisztematikusan átkutatva.”⁶⁸ Nos, a pecsét ikonográfiáját összehasonlítottuk két fontos hatalmi jelvény, a pecsét és a pénz ábrázolásával, és pedig azért, hiszen az Adalbert pecsét is hatalmi jelvény volt, eredményeink azonban bizonytalanok maradtak. Sajnos, a bárány ábrázolása művészettörténetileg nem korjelző,⁶⁹ ezt sem tudjuk datálásra felhasználni. (Legfeljebb egy látszik biztosnak, ami különben ugyancsak ikonográfiai probléma, hogy a zászlós Isten báránya ábrázolás mind az általam megtekintett pecsétek és érmekek, mind pedig egyéb ábrázolásoknál nagyobb elterjedésre csak a XIII. században jut, de ez is csak azt bizonyítja, amit úgyis tudunk, hogy a XIII. sz. első harmada után nem készülhetett pecsétünk.)

Az Isten báránya pecsétek és pénzek mellett a középkorban számos helyen és tárgyon megjelent: épületplasztikaként, kereszteken, kultikus tárgyakon, freskóként és kéziratokon, gyűrűkön, stb.⁷⁰ Felsorolásuk nem volna ugyan érdektelen, de mivel a keletkezéshez alig használhatók fel, ezért a rendelkezésünkre álló terjedelemre is tekintettel eltekintünk tárgyalásuktól. Két tárgycsoportra azonban külön ki kell, ha csak röviden is, térnünk, mert mindkettő előfordul Magyarországon, és pedig viszonylag nagy számban. Az egyik az épületeken, és különösen a templomok timpanonain ábrázolt Agnus dei-k csoportja. Ugyanazt az ún. ravennai típust, azaz az oldalt álló, visszanező bárányt találjuk rajta, mint pecsétünkön.⁷¹ Ez a timpanontípus elsősorban a Délnyugat-Dunántúlon terjedt el, de ide sorolandó a szegedi ún. kőbálvány is. Bogyay megjelenésüket a XIII. sz. elejére teszi.⁷² Itt csak a tényt regisztráljuk, ezek típusait, azok eredetét, és jelentés-tartalmát is figyelmen kívül hagyjuk. Az épületplasztikánál maradván előfordul az Agnus dei záróköveknél is. Így pl. a pécsi Szt. Kereszt oltáron, amely XII. sz.-i, és a bárány — a pecséthez hasonlóan — körbe van foglalva, viszont nem lép ki a körből.⁷³

Sokkal döntőbbnek érzem az esztergomi Szt. Adalbert (!) székesegyház III. Béla-kori Porta Speciosájának nemrég Horváth István által talált zárókövű töredékét.⁷⁴ Ez ugyanis hátsó lábaival kilép a körből, sajnos, egyéb összehason-

⁶⁸ *Grans, F.*, *Historica* 10(1965) 36., 138. j.; *Friedensburg, F.*, *Die Symbolik der Mittelaltermünzen*. T. II—III. (Berlin 1922) 225—226. összegezése az Isten báránya érmekről teljesen semmitmondó.

⁶⁹ Egybehangzóan ezt mondta Marosi Ernő barátom és Bogyay Tamás (München), aki 1983. július 21., 30. és aug. 25-i leveleiben szíves volt számos jó tanáccsal támogatni munkámat, amiért ezúton is köszönetet mondok.

⁷⁰ L. pl. az 53—54. j.-ben id. kézikönyveket.

⁷¹ *Bogyay T.*, *Regnum* 1940—41. 98—99.

⁷² Uo. 114. A szerinte legidősebb zalaszentmihályfai timpanon (uo. 112.) esetében a régészeti kutatás és megerősítette ezt.; *Valter I.*, *Művéd.* 16(1972) 241—245.

⁷³ *Tóth, M.*, *ActaHA* 24(1978) 56.; *Hajós G.*, *Művtört. Ért.* 15(1966) 191.

⁷⁴ *Horváth I.*, *Esztergom Évlapjai* 1979. 10—12.; *Ua.*, *Acta Arch. Hung.* 32(1980) 356—360.; Az esztergomi Szt. Lőrinc-templom Isten báránya záróköve már gótikus és nem véletlenül zászlós: Komárom megye régészeti topográfiája. MRT 5. (Budapest 1979) 74. t. 1.; A veszprémi Gizella-kápolnában levő zászlós Istenbáránya záróköve is későbbi, XIII. sz.-i. *Balassa L.—Kralovics A.*, *Veszprém*. (Budapest 1983) 64.

lítási lehetőségünk nincs. A Porta Speciosa jelentőségét, ikonográfiai programját, III. Béla Jób érsekének szerepét Marosi Ernő tárgyalta meggyőzően.⁷⁵ Ez önmagában persze nem bizonyíték, csak azt igazolja, hogy a pecséthez hasonló Isten báránya ábrázolás nem volt idegen III. Béla királyhoz. A kőemlékek tehát azt mutatják, hogy az Agnus dei ábrázolások a XII. sz.-ban tűnnek fel, de a XIII. sz. elejétől válnak nagyszámúbbakká.

Még jobban mutatják ezt az Isten báránya ábrázolású gyűrűk. Bár több ilyen gyűrű került elő, de a tatárjárás előtti időből egyetlen egy sem származik. Ez tehát megerősíteni látszik a kőemlékekkel kapcsolatban mondottakat, viszont sokkal valószínűbb, hogy a gyűrűk ábrázolása a pénzék mintájára történt, tehát semmiféle kapcsolatban nincsenek az Adalbert pecséttel.⁷⁶

Mielőtt rátérnénk pecsétünk ideológiai jelentőségének tárgyalására, röviden össze kell foglalni a datálásra vonatkozó érveket. Biztos, hogy nem keletkezhetett a XIII. sz. első harmada után: ezt történeti és epigráfiai adatok egyaránt kizárják, így nem hathattak az ábrázolásra IV. Béla pénzei sem. Biztosra vehető viszont, hogy valamelyik Béla királyunkhoz kapcsolható. Közülük II. Béla mellett semmi sem szól, így őt figyelmen kívül hagyhatjuk. Az I. Béla mellett felvethető fő érvek: 1.) Az egyetlen király, akit biztosan neveztek Adalbertnek. 2.) Az egyik legkorábbi Agnus dei-ábrázolású pénzt unokája verettette. 3.) Billoga mérete majdnem megegyezik bátyjával (de ábrázolása és felirata nem!) 4.) Szokatlan (Sigillum és genitivusban álló név) felirata megtalálható utódai (Salamon, ill. Szent László) billogán, ill. pecsétjén. Viszont ez a felirattípus megvan II. Géza és III. Béla bulláin is, tehát pl. III. Béla mellett épp úgy bizonyíthat. III. Béla mellett szól: 1.) Epigráfiailag a felirat csak a XII. sz. utolsó és a XIII. sz. első harmadára keltezhető megnyugtathatóan. 2.) A bárány lába belelóg a feliratba, és ott szóelválasztó szerepe van. (Ez különben annak a bizonyítéka is, hogy a pecsétkép és felirata nem egymástól függetlenül kerültek a billogra!) Ez ugyanis a XII. sz. második felében terjed el, valószínűleg Barbarossa I. Frigyes pecsétje hatására. 3.) A bárány Krisztus jelkép, uralkodói pecséten Bizáncban van ilyen, Béla Bizáncból jött. 4.) Az I. Bélánál már említett Sigillum felirat. 5.) Az Isten báránya ábrázolások hazánkban a XII—XIII. sz.-ban terjednek. A külföldi pecséteken és pénzeken nagyobb elterjedésük ugyanerre az időre esnek. Béla ifjabb királyra ugyanezek az érvek érvényesek a 3.—4.) kivételével. Mellette szól azonban még az is, hogy amennyiben az övé lett volna — egyedül neki lett volna módja friesachi pénzeket, vagy nagybátyját példaképként venni. Mégsem tarthatjuk ezt valószínűnek, nem hihető ugyanis, hogy apja engedte volna Krisztussal való ábrázolását. Ezért a magam részéről „Adalbert” királyt III. Bélával azonosítom. Tudatában vagyok azonban annak, hogy egyelőre ez csak a rendelkezésemre álló adatokból a legelfogadhatóbb hipotézis, amelyet lehet, hogy később saját magam is módosítani fogok. Kérem azonban a hozzáértőket, hogy miután a pecsét most már közlésre került, szóljanak a kérdéshez hozzá.

Hasonlóképp ingoványos talajra lépünk, ha a pecsét ideológiai tartalmával, az uralkodói jelvények során elfoglalt helyével foglalkozunk. Itt a helyzetet az is bonyolítja, hogy számos forrásmunka és irodalom nem hozzáférhető Budapesten.

⁷⁵ Marosi E., ActaHA 17(1971) 171—229.

⁷⁶ Lovag Zs., i. m. 221—236.; F. Vattai E., ActaHA 12(1966) 42.

Az alábbiakban ezért csak néhány gondolatot szeretnék ezzel kapcsolatban előadni. Bogyay Tamás vetette fel hozzám írott levelében, hogy az Isten báránya „jelképi tartalma nemcsak sokrétű, de idők folyamán sokat is változott. . Szerintem a 11. században eléggé más gondolati tartalma volt, mint a 13. század végén, amikor III. András annyira kedvelte. Anélkül, hogy teológiai értelmezése megváltozott volna, mondhatnám hangulati színezete változott. Eleinte az apokaliptikus triumfális elem dominált, a kereszt, amit tart, a győzelmi jel, később az Eukarisztia jelképeként az áldozat gondolata a fő. A korai középkorban valamiképp szívesen alkalmazták az uralkodói reprezentációban. Sőt mintha bizonyos jogi hatalom jelzésére is használták volna.” Bizonyítékként idézi II. Iusztinosz császár vatikáni keresztjét, ahol a főhelyen a keresztben Isten báránya áll. Továbbá a trieri érsek által 950-ben a vásári joghatósága jeléül felállított és körkeretbe foglalt Isten bárányát ábrázoló keresztet, valamint a II. Henrik által megrendelt és II. Konrád idején befejezett (tehát XI. sz. első feléből származó) birodalmi keresztet, és a Deér által vizsgált keresztet hozza fel bizonyítékként.⁷⁷ Bogyay mindezt I. Béla mellett hozta fel például, de a Isten bárányát ábrázoló darmstadti kereszt, ahol az Agnus dei alatt a császári képmás látható, a XII. sz. első feléből származik.⁷⁸

Kétségtelenül jobban alkalmazhatjuk I. Béla korához az uralkodói reprezentáció-jellegű Agnus dei-t, ez azonban nem változtat a tényen, hogy utána is kimutatható ebben a vonatkozásban, továbbá azon sem, hogy Krisztus jelentése mindvégig fennmaradt. Erre egy 1200 körül festett cseh Augustinus-kézirat kitűnő példa. A De civitate dei-t illusztráló lap felső felének közepén levő mandorlában ülő Ūristen fejétől jobbra Isten báránya, balra egy galamb van ábrázolva. Mindhármuk feje körül glória van, a bárány és a galamb körbe vannak foglalva. Teljesen nyilvánvaló, hogy a mandorlába foglalt Szentháromság ábrázolását látjuk, itt tehát a bárány egyszerűen Krisztust, a második isteni személyt jelenti.⁷⁹ Azért idéztük épp ezt a példát, mivel III. Bélával majdnem egykorú, és a hazánkhoz oly sokban rokon fejlődésű szomszéd országból származik. Mindezt azért kellett ilyen részletesen tárgyalni, mert függetlenül az Agnus dei jelképi tartalmának esetleges változásától — ami különben elsősorban az ábrázolási helyétől, ill. a vele egy kompozícióban bemutatattól függ⁸⁰ — a magában álló Agnus dei Krisztus, tehát visszajutottunk oda, amit más összefüggésben már említettünk: Krisztus reprezentálja az uralkodót.

Már Deér is felhozta példaként a császárt az Isten bárányával együtt ábrázoló keresztrel kapcsolatban a nyugati koronázási ordokat.⁸¹ A Mainzi Ordo pl. az uralkodó karddal való felövezésénél ezt írja: cum mundi salvatore, cuius typum geris in nomine, sine fine merearis regnare. A koronázásnál pedig ezt olvassuk: cum redemptore ac salvatore Iesu Christi, cuius nomen vicemque gestare crederis, sine fine gloriaris.⁸² A typum értelme azonos az imago dei-vel, Isten képmásával,

⁷⁷ Bogyay Tamás hozzám intézett 1983. aug. 25-i levele.; A kérdést jól összefoglalja: Deér, J., Schweizer Beiträge z. Allgemeinen Gesch. 13(1955) 48—110.

⁷⁸ Uo.; Reallexikon z. dt. Kunstgesch. III. 721—722.; Schramm, P. E.—Mütterich, F., Denkmale der deutschen Könige und Kaiser. (München 1962) 178., 404., 168. kép stb.

⁷⁹ Graus, F., Historica 16(1969) 10. kép.; A bárány-ábrázolásokra Szentháromsággal kapcsolatban: Bogyay T., Regnum 1940—41. 109.

⁸⁰ Uo. 102—111. közölt példák is ezt bizonyítják.

⁸¹ Deér, J., Schweizer Beiträge ... 105.

⁸² Schramm, P. E., Kaiser, Könige ... III. 84., 100.

és ez visszamegy a IV. sz.-i Ambrosiasterre. (Pl. Reges Dei habentes imaginem.) A király, mint imago dei és mint vicarius Christi ettől kezdve szinte közhelyként él tovább hosszú ideig.⁸³ Nos, az investituraharc alatt ez az elmélet változott, egyre jobban terjedt az az egyházi felfogás, amely a Krisztus-vikáriusságot csak a pápa számára tartja fel,⁸⁴ de teljesen nem tűnt el. Még olyan, erősen pápapárti szerző, mint John of Salisbury Chartres-i püspök is leírja ezt a mondatot: Princeps potestas publica est et in terris quaedam divinae maiestatis imago.⁸⁵ Ez a tanítás Angliában⁸⁶ és Franciaországban is tovább élt.⁸⁷ Ebben a situációban egyáltalán nem megmagyarázhatatlan, ha III. Béla udvarában, ahol Párizsban tanult klerikusok működtek, és akinek második felesége a francia király leánya és az angol trónörökös özvegye volt, szintén ismerték, még ha vitán felül, a XI. sz.-ban jobban el volt terjedve. És hogy az 1169-es konkordátum⁸⁸ ellenére a magyar király változatlanul igényt formált — szent ősei mintájára — az államhajó-allegóriával jelölt egyház irányítására, azt hihetetlen plaszticitással igazolja III. Béla fiának, II. Andrásnak egy 1213-as oklevele arengája.⁸⁹ Nem vethetjük el tehát an-

⁸³ Jól összefoglalja a kérdést: *Dörig, W.*, *Historisches Jahrbuch* 77(1958) 174—187. Vö. még: *Kern, F.*, *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im frühen Mittelalter*. (Leipzig 1914) 125—127.; *Berges, W.*, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*. (Leipzig 1938) 24—29.; *Graus, F.*, i. m. 24—25.; *Kölmel, W.*, *Regimen Christianum. Weg und Ergebnisse des Gewaltverhältnisses und des Gewaltverständnisses (8. bis 14. Jh.)*. (Berlin 1970) 87—107.; *Koch, G.*, *Auf dem Wege zum Sacrum Imperium. Studien zur ideologischen Herrschaftsbegründung der deutschen Zentralgewalt im 11. und 12. Jahrhundert*. (Berlin 1972) 68—76. — Még könyvtárnyi irodalmat idézhetnénk.

⁸⁴ Vö. *Kern, F.*, i. m. 112—115.; *Berges, W.*, i. m. 29—30.; *Kölmel, W.*, i. m. 133.; *Koch, G.*, *Auf dem Wege . . .* 69.

⁸⁵ Idézi *Berges, W.*, i. m. 140. az 1159-ben írt Policraticus-ból. Berges kiemeli Salisbury következetes „rex imago dei” tanítását: uo. 28., 3. j., 131—143.; *Heydte, F. A. v. d.*, *Die Geburtsstunde des souveränen Staates*. (Regensburg 1952) 328., 30 c. j. Heydte ezen a helyen továbbvezeti az imago dei és vicarius Christi utóéletét. Nos, kétségtelen, hogy a Birodalomban a XII. sz. második felében kevés nyoma maradt ennek a tézisnek, de Barbarossa egyik oklevelében 1173-ban is olvasható: *imperatoria maiestas, que regis regum et domini dominantium vicem gerit in terris*. (Idézi: *Koch, G.*, i. m. 184.) Ezt az oklevelet a mainzi Szt. Péter káptalanban fogalmazta egy joghoz különösen értő egyén. *Koch, W.*, *Die Reichskanzlei in den Jahren 1167—1174*. (Wien 1973) 171—173.

⁸⁶ Legélesebben fogalmazta meg a nagyhatású Yorki, vagy Normann Anonymus (nevezik Yorki Tractatusoknak is), aki a XII. sz. elején halt meg. (*Heydte, F. A. v. d.*, i. m. 460.) Elméletére l. pl. *Kern, F.*, i. m. 299—304.; *Berges, W.*, i. m. 28.; *Kölmel, W.*, i. m. 124—128.; *Koch, G.*, i. m. 267—268.

⁸⁷ *Berges, W.*, i. m. 72—86.; *Schramm, P. E.*, *Der König von Frankreich*. (Weimar 1960) I. 188—192., II. 116.; *Koch, G.*, i. m. 76. Limoges-i János ciszterci szerzetes a XIII. sz. közepén ezt írta: *reges intelligite. . . quomodo supercoelesti regi subcoelestes reges configurari conveniat et eorum curas charismata spiritalia aemulari*. Idézi: *Berges, W.*, i. m. 35., 2. j.; *Heydte, F. A. v. d.*, i. m. 329. Ebben az az érdekes, hogy Limoges-i János 1208—1218 közt zirci apát volt.; L. újabban: *Makkai L.—Mezey L.*, *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*. (Budapest 1960) 37—39.; *Leclercq, J.—Vandenbroucke, F.—Boyver, L.*, *La spiritualité du Moyen Age*. (Paris 1961) 544.

⁸⁸ *Kubinyi A.*, *Levéltári Közl.* 46(1975) 82.

⁸⁹ *Piorum semper fuit studiorum peritura permansuris temporalia sempiternis laboris dolorisque tristitiam presentis eterne patrie gaudiis commutare. Longe lateque patet, quot et quantis mercimoniis Christi navem, id est ecclesiam, ditaverint et per pelagus vite pretereuntis construendo, gubernando, resarciendo sancti patres nostri multiplicaverint et ad gaudia patrie celestis ipsi quoque sequentes premiserint. Cum igitur his gloria et honore temporalis non simus impares, pares eciam esse pietate velut heres volumus. . .* Cod. Slov. I. 355. Az antikvitásra visszamenő hajó-hasonlatot az államra szokták különben alkalmazni. *Fichtenau, H.*, *Arenga*. *Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln*. (Graz—Köln 1957) 98—99.

nak a lehetőségét sem, hogy a magyar udvarban is ismerték a rex imago dei és a vele rokon rex vicarius Christi tételt, és ez jól beillett a Bizáncból érkezett III. Béla szemléletébe, így került az Isten báránya a pecsétre. Azonban ez is további kutatást igénylő feltevés.

Végül még egy lehetőséget sem zárhatunk ki. Az I. András és leírása szerint a Salamon idézőpecsétek nem voltak egyedi darabok, hiszen a képet és feliratot együtt öntötték, azaz valószínűleg egy időben egyszerre több példaldus is kiállhatott egyforma billoggal idézni, mint ahogy másképp nem is tudnánk elképzelni. A mi billogunk azonban egyedi darab volt, ahol a pecsétkép és a felirat ugyan egymással összefüggésben készült (a szóelválasztó szerepű bárányláb belelógása a felirat számára hagyott perembe), a feliratot azonban nem öntötték, hanem vésték. A billog tehát egyedi darab volt, vagy egy különleges ügy alkalmára készült, vagy pedig — noha gyakrabban használták — mégis csak rendkívül jelentős, de ritkábban bekövetkezendő ügyeknél vették igénybe. Ez utóbbi a valószínűbb, ugyanis háta az András-billoghoz hasonlóan simára dörzsölődött, tehát nem egyszer használták. Ha tehát nem a királyi, ill. a kuria szokott idézőpecsége volt az Adalbert-billog, mint ahogy tényleg nem volt az, akkor lehetséges, hogy a Krisztus-szimbólum épp a különlegesen fontos alkalom, illetőleg alkalmak miatt került a pecsétre.

EIN AGNUS DEI DARSTELLENDEN ZITATIONSSIEGEL

Im Frühjahr 1983 ist in Szatmárcseke ein 105,81 g schweres Bronzesiegel zum Vorschein gekommen, dessen Durchmesser mit Ohr 68 mm, ohne Ohr 59 mm war. Seine Inschrift: + SIGILLVM ADALBERTI REGIS umfaßt in einem hervorragenden Rand des Siegelbild, welches das Lamm Gottes darstellt. Das Siegel gehört zu den in Ungarn besonders im 11—12. Jh. häufigen sog. Zitationssiegeln (ung. billog), mit dessen Vorweisung man vor das Gericht vorgeladen wurde. (Erst vom Jahre 1231 an wurde die schriftliche Vorladung wichtiger.) Die Schwierigkeit verursacht vor allem, daß wir keinen König, namens Adalbert hatten. Wir wissen aber, daß Béla I. (1060—1063) auch Adalbert genannt wurde. Für die Identifizierung des „Königs Adalbert“ mit Béla I. spricht auch, daß der zweite Herrscher, der Münzen mit dem Lamm Gottes prägen ließ am Ende des 11. Jhs Swatopluk, Prinz von Olmütz, der Enkel von Béla I. war. Die Buchstabenformen der Inschrift scheinen aber dieser Identifizierung zu widersprechen. Entsprechende Buchstaben finden wir erst im letzten Drittel des 12. und im ersten Drittel des 13. Jhs in größerer Zahl vor. Dies scheint eher auf Béla III. (1172—1196) oder auf seinen Enkel Béla IV. (1235—1270) hinzuweisen, der von 1220 an als jüngerer König schon Urkunden ausgestellt hat: wir müssen demnach voraussetzen, daß nach dem Vorbild von Béla I. seine Abkömmlinge ähnlichen Namens Adalbert getauft wurden. Béla III. lebte in seiner Jugendzeit als Thronfolger in Byzanz, wo man an der Vorderseite der kaiserzeitlichen Bullen Christus dargestellt hat, so dürfte das — ansonsten seit dem Trullanum — 692 — in Byzanz verbotene — Agnus Dei, als ein Christussymbol gleichfalls auf das byzantinische Vorbild und auf die Rechtgläubigkeit des seine Treue zur lateinischen Kirche zu Beweisen gezwungenen Herrschers hingewiesen haben. Die Abhandlung untersucht das Siegel außerdem auch noch auf sphragistischer, numismatischer und ikonographischer Grundlage und hält als Schlußergebnis die Identifizierung mit Béla III. am wahrscheinlichsten. Sehr wichtig ist außerdem der ideologische Inhalt der Darstellung auf dem Siegel, da ja das Christussymbol aufweisende Siegelbild vom Hinweis auf den König umnommen wird — ohne die Devotionsformel ‚dei gratia‘. Es kann aber auch die Möglichkeit nicht völlig ausgeschlossen werden, daß wir mit der ikonographischen Erscheinung der Formeln „rex est imago dei“ bzw. „rex est vicarius Christi“ zu tun haben.